

RECENSIONESSÄ

ATT ERÖVRA SIN FRIHET: VILJA, UPPMÄRKSAMHET OCH ARBETE EN LÄSNING AV JAQUES RANCIERES *THE IGNORANT SCHOOLMASTER*

I takt med att pedagogiken ifrågasatts har lärandebegreppet vunnit framsteg. Det är mer än vanligt idag att kurser, program, universitet och hela högskolor använder sig av termen "lärande" och ofta i kombination med "kommunikation". Det innebär givetvis inte att man alltid menar samma sak, eller att termerna alltid grundar sig på någon djupare begreppsanalys, utan endast att de är centrala markörer för vad som är möjligt att säga idag när nu ord som "klass", "frigörelse" och "bemyndigande" inte längre så lätt fyller kurser i pedagogik.

Lärande som fenomen är förstås inte möjligt att kritisera, det är vad som gör oss till människor. Om vi inte hade förmåga att lära av erfarenhet skulle vi knappast existera över huvud taget (Dewey 1938/1965). Men nu är det inte detta grundläggande fenomen som avses här utan olika diskursiva formationer av lärande som begrepp. Under 1970-talet i svensk pedagogik skiljdes begreppet ut i stark opposition mot sociologiskt grundade teorier som såg till klass och klassreproduktion

som främsta fokus för pedagogisk forskning. Den psykologiskt grundade pedagogiken ställde mot dessa ett renodlat lärande. Det intressanta blev nu vad som hände i skola och undervisning om man inte såg till dess politiska eller etiska aspekter (Marton & Säljö 1976). De inlärnings-psykologiskt grundade teori-bildningarna gav därigenom lärandetermen en förment neutral och opolitisk framtoning.

En vanlig missuppfattning är att pedagogiken tappade begrepp som "klass" och "frigörelse" genom den postmoderna/poststrukturalistiska kritiken av vetenskaplig rationalitet, sanning och progression. Detta är knappast troligt eftersom den vetenskapliga debatt som den postmoderna kritiken förde fram inte i någon större utsträckning gjorde sig gällande i svensk pedagogisk forskning. I HSFR's utvärdering av svensk pedagogisk forskning från 1997 påpekade Tom Popkewitz att det var förunderligt tyst kring diskussionen om 'det postmoderna' som då rasade i många länder medan kritiken i Sverige endast hölls igång av ett fåtal i marginalen (Rosengren & Öhngren 1997). Intressant i den utvärderingen var också påpekanget att svensk pedagogisk forskning i huvudsak formulerades inom välfärdsstaten som normativ

Ranciere, Jaques (1991/1999): *The Ignorant Schoolmaster. Five Lessons in Intellectual Emancipation*. Stanford: Stanford University Press.

idé. Kanske är det också här som man skall söka svaret på varför kritiken inte fick fäste när den var som mest aktuell. Den sociologiskt baserade pedagogiska forskningen var alltför upptagen med pedagogiska teorier som lyfte fram jämlikhet som en välfärdsstatlig idé genom utveckling och progression eller en kritik i form av ett ständigt uppvisande av reproduktion av ojämlikhet.

Det senare var speciellt tydligt i Bourdieus teorier om en för evigt reproducerad ojämlikhet. Jag minns en förklaring av Bourdieus reproduktionsteorier i en av Uppsala universitets hörsalar under tidigt 1980-tal. Förklaringen var grundläggande och väl genomförd och vad jag som ung student förstod var att jag satt fast i deras karta över klassrelationer – de hade till och med förutsett min klädsel, var jag bodde och ansåg sig veta vem jag var. Jag opponerade mig givetvis, spontant och från hjärtat, och fick alla att skratta för att jag förnekade det som för alla var så uppenbart. Om du är född träl skall du förbli träl. Och om du kan förklara för trälen att han är träl tar det dig själv ut ur armodet till en privilegierad plats från vilken världen kan förklaras.

Mot en sådan bakgrund blir det speciellt intressant att läsa Jaques Rancières *The Ignorant Schoolmaster. Five Lessons in Intellectual Emancipation* eftersom hans teman verkar kunna återföra diskussionen och teorin inom pedagogik till frågor om frigörelse och jämlikhet utan att förutsätta en eller annan välfärdsmodell eller en universellt evig reproduktion av rådande klassamhälle. Ranciére följer i spåren av de franska poststrukturalisterna och är mycket kritisk till såväl reproduktionsteorier i olika former som normativa jämlikhetsteorier eftersom de förutsätter ojämlikhet. Ranciére utgår från intelligensens jämlikhet. Han vill inte bevisa att det *är* så, utan frågar sig vad som händer om vi *utgår* från att det är så. Frågan är enkel men dess konsekvenser avsevärda. En grundläggande föreställning för skola, undervisning, utbildning för att inte säga vår samhällsbildning är att läraren vet mer än eleven som därigenom underordnas lärarens auktoritet, begreppsvärld, dennes sanning. Men detta är samtidigt ett grundläggande uttryck för en ojämlikhet som inte kan överkommas, en subtil hierarki etableras.

Även om skolandet ses som en reproduktion av olikhet (Bourdieu) eller som ett potentiellt instrument för reduktion av olikhet (normativa teorier om social rättvisa) så är effekten densamma: den att etablera ett avstånd mellan en (alltid) framtida försoning och förlikning från den olikhet som är för handen, en distans som uppfunnits och som hela tiden återuppfins så att den aldrig överges:

Each by beginning with inequality, proves it, and by proving it, in the end, is obliged to rediscover it again and again (xix).

De fattiga stannar på sin plats. På samma sätt som ”förklararen av det sociala” separerar sig från den som får ’verkligheten’ förklarad för sig separeras pedagogen från eleven, vetaren från arbetaren. Men ”förklarandet” (i sin vidaste betydelse) är inte nödvändigt för lärande – utan är en pedagogisk myt menar Ranciére, en myt som istället för att radera okunskapen skapar den genom den förklarande akten.

Detta sker delvis genom att ”förklarandet” etablerar en temporal struktur av fördröjning (lite längre fram, lite senare, några fler förklaringar och du kommer att se ljuset). Som sådan sammanfaller också den pedagogiska akten av förklaring med det moderna samhällets föreställningar om progression och utveckling:

Never will the student catch up
with the teacher; never will the
'developing' nations catch up with
the enlightened nations (s xx).

Sådan är logiken som etablerats genom den moderna pedagogiken, det moderna samhället pedagogiserat genom etablerandet och upprätthållandet av ojämlikhet, av etablerandet och upprätthållande av den pedagogiska myten.

Den pedagogiska myten

Den pedagogiska myten delar världen i två, enligt Rancière. Eller mer precist, den delar intelligensen i två. Den säger att det existerar en överlägsen och en underlägsen intelligens. Den underlägsna intelligensen registrerar omvärlden slumpmässigt, och tolkar och repeterar den mekaniskt inom en stängd cirkel av vanor och behov. Den överlägsna intelligensen vet saker genom förnuftet, och tar sig metodiskt från det enkla till det komplexa från del till helhet. Det är denna överlägsna intelligens som tillåter mästaren att överföra sin kunskap genom att koppla den till studentens underlägsna intellektuella kapacitet och som tillåter mästaren att fastställa om studenten tillfredsställande har förstått vad han lärt. Detta kallar Rancière genom Joseph Jacotot för principen om ”påtvungande för-

dumning” (franska: *abrutir*, engelska: *stultification*). Jacotot, som Rancière bygger sina resonemang på, var en Fransk skollärare som 1818 upptäckte att han kunde undervisa flamländska studenter utan att han kunde ett ord flamländska eller de ett enda ord franska. Jacotot etablerade utifrån denna insikt en metod och filosofi som han kallade ”Intellektuell emancipation”, till vilken Rancière ansluter sig.

Principen om ”påtvungande fördumning” är inte en handling av en åldrig och elak mästare som tvingar sig på studenterna med dåligt smält kunskap eller halv-sanningar för att behålla sin makt över studenterna. Tvärtom, snarare är mästaren en kunnig, upplyst man av god tro. Desto mer han vet desto större är hans insikt om distansen mellan hans kunskap och okunskapen hos de okunniga. Desto mer han är upplyst desto mer kommer han att hävda betydelsen av att ”förklara världen” för de okunniga så att de må bli upplysta och (lika) goda samhällsmedborgare (som förklararen redan är).

Mot en sådan föreställning ställde Jacotot och nu Rancière bokens auktoritet eftersom boken håller två förstånd på lika distans, medan förklaring är uppslukandet av ett förstånd av ett annat. Bokens auktoritet håller två förstånd på lika distans, och deras respektive ”översättningar” av boken kan man samtala om. Med en liknelse kan man kanske säga att det är skillnaden mellan att handledare och doktorand läser samma originaltext och diskuterar denna utifrån sina respektive översättningar av texten och att handledaren förtolkar boken i sekundärlitteraturens form som doktoranden sedan underordnar sig.

Den förståndiga människan

Den förståndiga människan är först och främst en varelse som vet sin makt genom sin vilja och handling, och som inte ljuger för sig själv om denna kapacitet, säger Ranciére. Med vilja avses följdriktigt självreflektionen av det förståndiga varat, som vet om sig själv i handlingen. Viljan är makten att bli berörd, att handla genom sin egen kraft och det är bristen på vilja som orsakar att intelligensen gör misstag. Intelligens är inte kognitiv utan *är* vilja, uppmärksamhet och arbete. Innan man kombinerar idéer till föreställningar om det ena och det andra. Det innebär att vilja ger upphov till mening. ”Jag kan inte” är därför inte namnet på ett faktum och bär ingen mening eller betydelse utan är endast viljelöshet. Inget händer i förståndet som motsvarar ett sådant påstående. ”Jag kan inte” är att glömma sig själv:

The principle of evil lies not in a mistaken knowledge of the good that is the purpose of action. It lies in unfaithfulness to oneself. ‘Know yourself’ no longer means, in the platonic manner, know where your good lies. It means come back to yourself, to what you know to be unmistakably in you ... the wrong is in diverging from, leaving one’s path, no longer paying attention to what one says, forgetting what one is. So follow *your* path (s 57).

En förständig, emanciperad människa följer *sin* väg genom *sin* vilja, *sin* uppmärksamhet och *sitt* arbete. Individens kan inte ljuga för sig själv, endast glömma sig själv. Den oförståndiga människan har glömt sig själv. Det existerar givetvis ojämlikhet i uttrycket för intelligens, men det finns ingen

hierarki av intellektuell kapacitet enligt Ranciére. Frigörelse handlar om att bli medveten om denna grundläggande och naturliga jämlikhet i intelligensen. Ojämlikheten i uttrycket för intelligens är inget annat än uttryck för det primitiva, för latheten och för halv-seendet, det vill säga att säga det som man inte sett, att säga vad man tror att man ser snarare än det man ser. Det innebär att ett lärandebegrepp som baseras på ojämlikhet också är ett uttryck för halv-seendet, för latheten och för det primitiva i att glömma sig själv till förmån för en ständigt upprättad hierarki av överordning/underordning.

Endast människor är förståndiga – inte medborgare

Intelligensen är endast i enskilda människor inte i deras enhet, säger Ranciére. Samhälle, typ, art, företag – inget av detta äger verklighet. Endast individuella människor är verkliga, endast de har en vilja och en intelligens. Enhetens totalitet i form av mänskligheten, samhället etcetera är endast en fiktion, något vi föreställer oss, en fantasi. Ett samhälle kan inte vara förståndigt, endast människor kan vara förståndiga. Men för Ranciére är den sociala världen inte endast en värld av icke-förstånd; den är en värld av irrationalitet eftersom den upprätthåller ojämlikhet. Genom att länka en person eller grupp till en annan genom jämförelse, så reproducerar individer ständigt denna irrationalitet, denna påtvingande fördumning som institutioner kodifierar och ”förklara” konsoliderar i våra hjärnor.

Den perverterade viljan slutar inte att använda sig av intelligens,

men dess användning baseras på en grundläggande *distraction*, säger Ranciére. Den tränar intelligensen och gör till en oreflekterad vana att endast se vad som bidrar till överlägsenhet och vad som fungerar i att utesluta den andres intelligens. Det är därför människan kan vara förständig men inte medborgaren. Det existerar helt enkelt inte någon förständig retorik, ingen förständig politisk diskurs som utgår från likvärdigheten i intelligens. Retorik, sägs det, har krig som sin princip. Man söker inte verklig förståelse i retoriken, endast övertagande av motståndarens vilja. Retorik är tal som revolterar mot den poetiska förutsättningen för den talande varelsen. Retoriken talar för att tysta. Du skall inte tala mer, du skall inte tänka längre, du skall göra detta: det är retorikens och den politiska diskursens program säger Ranciére.

Det finns dock ingen jämlikhet annan än mellan enskilda människor, det vill säga, mellan individer som betraktar varandra endast och allena som förståndiga människor. Medborgaren är däremot materialet för den politiska fiktionen, är människan som fallit in i ojämlikhetens samhälle:

A society, a people, a state, will always be irrational. But one can multiply within these bodies the number of people who, as individuals, will make use of reason, and who as citizens, will know how to seek the art of raving as reasonably as possible (s 98).

Det kan inte finnas en klass av emanciperade, en samling eller ett samhälle av de frigjorda. Men varje individ kan alltid, säger Ranciére, och i detta finner jag en stor lättnad, i vilket

ögonblick som helst, bli frigjord och frigöra någon annan, att lyfta fram den emanciperande praktiken och addera till antalet människor som känner sig själva som sådana och som inte längre spelar komedin av överlägsen/underlägsen.

Avslutande reflektion

Med Ranciére är vi långt från den lärande-socialisations problematik som format den svenska pedagogiska forskningen och undervisningen alltsedan 1970-talets debatter och som i mångt och mycket fortfarande genomsyrar det pedagogiska/didaktiska forskningsfältet. Den kanske inte längre är så passionerad som på 70-talet men den lurar fortfarande i vassen, vilket blir tydligt i kursbenämningar, utbildningsprogram och inte minst i officiell utbildningspolitik i form av vad som kallas livslångt lärande. Diskursen är så att säga etablerad och vad som en gång var kultur är nu natur: det är väl självklart att barn utvecklas genom olika stadier (från förskoleklass till gymnasium och vidare), att kurser måste anpassas till nivå (barn- ungdom-vuxen) och att lärande påverkas av det socio-kulturella sammanhang inom vilket individen befinner sig. Lika självklart är det att eliten reproducerar sig självt, via rätt gymnasieprogram men framför allt rätt skolor i rätt områden i all evinnerlig tid.

Det ligger något fundamentalt problematiskt i denna självklarhet som inte bara blir till opolitisk ideologi utan också opålitlig för mig eftersom jag inte kan sluta undra vems intressen sådana teorier tjänar? De flesta lärandeteorier faller på sin egen orimlighet – den som inte frigör fördummar. Min mångåriga

misstänksamhet mot Bourdieu blir mer än bekräftad med Rancierés kritik; om vi utgår från ojämlikheten är vi bundna att upprepa den. Men vad som för mig blir nytt är att också de vanligaste sociala rättviseteorierna blir problematiska. De utgår också från en grundläggande ojämlikhet som visserligen både kan och bör jämnas ut – men dock, i grunden råder ojämlikheten. Här pekar Rancière ut något väsentligt att grundligt tänka igenom för alla pedagoger som inte vill ägna sig åt en ”påtvungande fördumning” utan som ansluter sig till en emanciperandets praktik.

Med Rancière ställs inte längre frågan ”hur vi lär” (se Marton, Entwistle & Hounsell 2000) kanske inte ens ”hur vi blir till subjekt” (se Biesta 2006, Hyldegaard, 2007, Säfström 2005, Todd 2003) utan den kritiska frågan ”hur kan vi glömma att vi redan är subjekt”?

Rancierés bok är i grunden oroande för oss pedagoger, men ack så nyttig. Den självpåtaga attityden om att vara en allvetande intelligens, ett allvetande ego som upplyser, befriar de befjättrade och undervisar de bildbara så att de kan se ljuset (någon gång i framtiden) ligger djupt i både lärar- och forskarrollen. Men den som inte emanciperar den fördummar, säger Rancière.

Rancierés och Jacotots bok oroar också den som byggt sitt liv på att inte se sig själv, att linda in sig själv i föreställningar som påtvungats av ett ojämlikt samhälle och som satsat en hel del energi på att vara någon annan än den man är, och som finner tröst i det. Att se sig själv, att inse *sin* alldeles egna vilja och höra *sin* röst är inte så lätt som det kan tyckas när man läser denna alldeles förträffliga bok. Men Jacotot sa 1818 att det var möjligt

och Rancière säger att det fortfarande är möjligt. Jag tror de talar sanning. Vad tror du?

Carl Anders Säfström

Referenser

- Biesta, Gert (2006): *Bortom lärandet. Demokratisk utbildning för en mänsklig framtid*. Lund: Studentlitteratur.
- Dewey, John (1938/1965): *Experience & Education*. New York: Collier Books.
- Hyldegaard, Kirsten (2007): *Videnskabsteori. En grundbog til de pædagogiske fag*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Marton, Ference & Säljö, Roger (1976): Utveckling är inläring är utveckling. *Forskning om Utbildning*, nr 3, s 6–4.
- Marton, Ference; Entwistle, Noel & Hounsell, Dai (2000): *Hur vi lär*. Stockholm: Prisma.
- Rosengren, Karl-Erik & Öhngren, Bo, red (1997): *An Evaluation of Swedish Research in Education*. Stockholm: HSRF.
- Säfström, Carl Anders (2005): *Skillnadens pedagogik. Nya vägar inom den pedagogiska teorin*. Lund: Studentlitteratur.
- Todd, Sharon (2003): *Learning From the Other. Levinas, Psychoanalysis, and Ethical Possibilities in Education*. New York: State University of New York Press.

Carl Anders Säfström är professor i pedagogik vid Institutionen för samhälls- och beteendevetenskap, Mälardalens högskola, Box 325, 631 05 Eskilstuna. E-post: carl.anders.safstrom@mdh.se